

ДЕРИВАЦІЙНИЙ ПОТЕНЦІАЛ СКЛАДНИХ ПРИКМЕТНИКІВ У ГОМЕРІВСЬКОМУ ЕПОСІ

Аналізується здатність складних прикметників гомерівського епосу утворювати синтаксичні деривати. Розглядаються словотвірні парадигми композитів та деад'єктивні утворення різних частиномовних зон. Дослідження показало, що складним прикметникам, на відміну від простих, не властивий широкий дериваційний потенціал. Жоден композит не характеризується чотиризонною словотвірною парадигмою. Найбільшою ж кількістю деад'єктивів відзначається адвербіальна зона.

Ключові слова: деривація, потенціал, дериват, парадигма, словотвірна зона.

Деривація, яку часто ототожнюють зі словотворенням, є широким лінгвістичним явищем, що охоплює словотвір, морфологію і синтаксис. У мовознавстві під деривацією розуміють процес творення одних мовних одиниць (дериватів) на базі інших (вихідних), тобто процес творення вторинних мовних знаків, які можна пояснити за допомогою вихідної одиниці [4, с.78].

Дериваційними властивостями (за А.Я. Земською, „дериваційними валентностями” [7, с.75]) володіють усі повнозначні частини мови. Потенціал до утворення похідних залежить від низки факторів, а саме: частиномовної належності, лексико-граматичних особливостей („словотвірної потужності” [7, с.67]) конкретної частини мови, семантичної наповненості слова („семантики мотивованого” [3, с.46]) та від історичного етапу розвитку досліджуваної мови.

В дериватології виділяють два типи словотвірної деривації – синтаксичну і лексичну [4; 8; 9]. Предметом нашого дослідження стали деад'єктивні похідні, які ми розглядаємо як результат синтаксичної деривації.

Синтаксичні деривати – це похідні утворення, лексичне значення яких тотожне значенню твірного слова, змінюється лише частиномовна належність похідного, а отже, його синтаксична функція [4; 8; 9].

Основи прикметників беруть активну участь у словотвірному процесі, причому основи різних груп прикметників по-різному використовуються у словотворенні (наприклад, основи якісних прикметників стають основами для різних лексико-граматичних розрядів слів, а основи відносних прикметників не утворюють деяких частин мови взагалі) [1, с.55].

Отже, прикметникові лексеми за своєю природою мають властивість трансформуватися в інші частини мови (в іменники, дієслова та

прислівники). Деад'єктивні іменники, наприклад, можуть позначати ознаку як самостійну, не прив'язану до певного предмета, на кшталт абстрактного поняття. Дієслово є близькою семантично до прикметника ознаковою частиною мови, яка відрізняється процесуальним характером вираженої ознаки. Прислівники, як і прикметники, позначають статичну ознаку, актуальну здебільшого в певний момент мовлення.

Слід зазначити, що „для характеристики дериваційних можливостей прикметників особливої ваги набуває врахування специфіки сполучуваності кожного прикметника, яка відображає обсяг означуваних ним денотатів” [6, с.25].

Складні прикметники, за нашими спостереженнями, володіють меншими дериваційними можливостями ніж прості, що, очевидно, можна пояснити складною морфологічною будовою, складним семантичним значенням і, відповідно, вужчим колом сполучуваності.

Комплексною системоутворюючою одиницею, що відображає дериваційний потенціал слова, є словотвірна парадигма [6, с.20], яку сучасна дериватологія розглядає як набір похідних, що перебувають у відношенні безпосередньої мотивації з одним і тим самим твірним словом [5, с.8]. Типова словотвірна парадигма прикметників на позначення різного роду ознак має чотиризонну структуру [6, с.18] з такими семантичними позиціями в кожній із чотирьох зон: субстантивна – „носій ознаки”, „абстрагована ознака”; ад'єктивна – „неповний вияв ознаки”, „гіпокористичність” [6, с.43], „сильний вияв ознаки”, „надмірний вияв ознаки”, „заперечення ознаки”; вербальна – „наділяти ознакою”, „набувати ознаки”, адвербіальна – „адвербіалізація ознаки” [6, с.114–149].

Методом суцільного обстеження епічних поем Гомера ми виявили 81 композит, що має здатність утворювати синтаксичні деривати. При цьому жоден композитний ад'єктив не реалізував свої дериваційні можливості повністю, тобто не характеризується чотиризонною парадигмою та не має похідних в ад'єктивній зоні. Причиною цього вважаємо ранній історичний період розвитку грецької мови, коли складні прикметники лише починають формуватися та ще не утворюють похідних ад'єктивів.

Здійснене дослідження показало, що лише один ад'єктивний композит утворює тризонну парадигму: прикметник *#fr¹/d/~* (*нечутливий, безумний*) утворює похідні субстантивної зони – *Ó #fr¹/adjh* (*нерозважливість, нерозсудливість*),

вербальної зони – #fr'4dlw (шаленіти, божеволіти) та адвербіальної зони – #fr'4dlw~ (нерозважливо, нерозсудливо, безумно).

Сім композитів реалізують свій потенціал у двозонних парадигмах. Двозонні парадигми поділяємо на: субстантивно-вербальну та субстантивно-адвербіальну. Першу парадигму представляють такі прикметники, як:

- прикметник brjorko~ (той, що порушує присягу, неправдивий) утворює похідні субстантивної зони: t3 brjorkon (неправдива клятва), вербальної зони: brjorklw (неправдиво присягатися);

- прикметник b'frwn (радісний, який звеселяє) утворює похідні субстантивної зони: Ó b'frosvnh (радість, веселощі), вербальної зони: b'frajnw (радувати, звеселяти);

- прикметник kathf/~ (який відчуває сором, присоромлений, сумний) утворює похідні субстантивної зони: Ó kathfeyh (сором, печаль), вербальної зони: kathflw (бути присоромленим, засмучуватися).

Другу парадигму представляють такі композити: прикметник #eik/~ (непристойний, ганебний, принизливий) утворює похідні субстантивної зони: Ó #eikejh (зневага, ганьба) та адвербіальної зони: #eik□j (непристойно, ганебно); прикметник b,kle/~ (славний) утворює похідні субстантивної зони: Ó b,klejh (слава) та адвербіальної зони: e8klei^~ (славно).

Решта композитів реалізують свій дериваційний потенціал в однозонній парадигмі, утворюючи лише по одному деривату субстантивної, вербальної чи адвербіальної зон, наприклад: brjfrwn → Ó brjifrosvnh, pod9kh~ → Ó pod9keia, pontop3ro~ → pontoporlw, trjstoico~ → tristoicj.

Проаналізуємо, отже, деад'єктивні утворення різних частиномовних зон.

Значною численністю характеризується група деад'єктивів субстантивної зони (33 лексеми), які за семантикою поділяються на: деад'єктиви зі значенням “абстрагована ознака” та деад'єктиви-„носії ознаки”. Враховуючи їх словотвірне значення [13, с.15–16; 9, с.56] та словотвірні показники (спосіб словотворення та афіксацію), ми об'єднали субстантиви в кілька словотвірних типів (характеризуються лексико-граматичною єдністю, спільністю частиномовної належності мотивуючого слова та однаковими словотвірними показниками).

Отже, до першого словотвірного типу належать іменники-деривати, які характеризуються спільністю словотвірного значення „абстрагована ознака” та словотвірною будовою: усічена основа прикметника + закінчення I відміни -ja, -eja (вказане закінчення в поемах Гомера зустрі-

чаємо здебільшого у вигляді -jh, ejh зі зміною кінцевого -a на -h, що свідчить про перевагу іонійського діалекту в мові Гомера [11, с.404–405]).

Це такі деад'єктивні субстантиви: #erg3~ → Ó #ergjh – бездіяльність, Áüdiri~ → Ó #üdrejh – незнання, необізнаність, #m/c'4no~ → Ó #mhc'4njh – безпомічність, нерозуміння, незнання, відчай, 5khh3lo~ → Ó 5khhbolja – мистецтво далекої чи влучної стрільби, k'4koerg3~ → Ó k'4koergjh – лиходійство, злість.

Читаємо, наприклад, в „Одіссей” про те, як окличник Медонт благав Телемаха заступитись за нього перед батьком, проте: tÖn d' TMpimeid>aj prossfh polÜmhij 'OdusseÜj/ "qçrsci, TMpe^ d> s' oátoj TMrÜsato ka^ TMsçwsen,/ Öfra gnij kat' qumÖn, et/r çpVsqä ka^ TMÜJ, / æj kakoerg...hj çÜerges...h mçg' çme...nwn. (O 22, 374) – йому, посміхнувшись, промовив хитромудрий Одиссей: “будь спокійним, тому що саме він (Телемах) захистив і врятував тебе, щоб ти в душі знав, а також сказав іншому, що добра справа набагато краща за лиходійство”.

До другого словотвірного типу належать субстантиви-деривати зі словотвірним значенням „абстрагована ознака” та словотвірною будовою: усічена основа прикметника + закінчення I відміни – (o)svnh. В поемах Гомера зафіксовані іменники на кшталт #esjfrwn → Ó #esifrosvnh – нерозсудливість, безглуздість, глупота, e'frwn → Ó b'frosvnh (e8frosvnh) – радість, веселощі, sa3frwn → Ó saofrosvnh – розважливість, розсудливість, c'4ljfrwn → Ó c'4lifrosvnh – легковажність, нерозсудливість.

Такими словами у відповідь звернулась Пенелопа до Евріклеї, почувши від старої няньки, що Одиссей удома і вже знищив усіх женихів:

"ma^a f...lh, mçrghn se qeo^ qçsan, o^ te dÜnantai/ TMfrona poiAsai ka^ TMp...fronç per mçl' TMÖnta,/ ka... te califronçonta saofrosÜnhj TMpçhbsan (O 23, 13) – люба матінко, безумною тебе боги зробили, адже вони можуть нерозумним зробити і дуже розумного, і легковажного привести до розважливості.

Підсумовуючи, відносимо всі словотвірні типи деад'єктивних субстантивів (окрім лексем Ó #mbrosjh та t3 o>n3pedon), до словотвірного розряду [8, с.10] „nomina qualitatis” та словотвірної категорії [8, с.12] „назви абстрактних ознак”.

Найчисленніша група деад'єктивів адвербіальної зони (43 лексеми). Утворення похідних відад'єктивних прислівників супроводжується істотними синтаксичними (присубстантивна формально-синтаксична позиція прикметника змінюється на придієслівну) та морфологічними (за-

мість прикметникових флексій з'являється дери-ваційний суфікс, який є кінцем незмінного слова) змінами [2, с.187]. За своєю семантикою, проте, вони найбільше наближаються до твірних прикметників, тому що „утворення прислівників від прикметників взагалі не виходить за межі категорії ознаковості” [6, с.47]. При семантико-граматичних трансформаціях прислівники не змінюють лексичного значення вихідних частин мови, але змінюють їх семантико-синтаксичні відношення до інших членів речення [2, с.190]. Однак, слід зазначити, що дуже рідко в гомерівських прислівниках-дериватах спостерігається зміна значення вихідних композитів (#khd1stw~ – безжально ← #k/desto~ – залишений без поховання, покинутий, #skellw~ – постійно ← #skel/~ – висохлий, виснажений, безсилий, #trek1~/#trek1w~ – істинно, вірно ← #trek/~ – істинний, неспотворений бnd1xia – направо ← бnd1xio~ – сприятливий, щасливий, 7perfi=lw~ – надмірно, нахабно ← 7perfi/4lo~ – мужній, повний сил, надто зухвалий).

Враховуючи сказане вище, визначаємо наявність у адвербіальній зоні словотвірної парадигми прикметника єдиного словотвірного значення – “адвербіалізація ознаки”. Отже, прислівники-деривати епосу Гомера характеризуються одним словотвірним значенням та різною афіксацією. Ми поділяємо їх на три словотвірні типи:

1) усічена основа прикметника + суфікс -w~ (прислівники на -w~ виводять від прикметників чоловічого роду в родовому відмінку множини, в яких закінчення -wп змінюється на -w~ [12, с. 69]. Формування такого типу прислівників пов'язують також зі зміною закінчення прикметника в родовому відмінку однини на закінчення -w~ [14, с. 52]) – всього 18 лексем:

#d³/4n3~ → #d³/4n^~ – сильно, голосно, #eik1lio~ → #eikeljw~ – ганебно, #ydhlo~ → #yid/lw~ – згубно, нещадно, #kle/~ → #klei^~ – безславно, #rjzhlo~ → #riz/lw~ – дуже ясно, зрозуміло, dihnek/~ → dihnek1w~ – безперервно, точно, докладно, jkraglo~ → bkp=glw~ – жахливо, страшно, e8kle/~ → e8klei^~ – славно, pr3frwn → profron1w~ – прихильно, охоче, від усього серця, 7perfi/4lo~ → 7perfi=lw~ – надмірно, нахабно та ін.

Після того як вийшов Гектор на поле бою і запропонував бажаному серед ахейців вийти на двобій, підвівся Нестор і промовив до ахейців:

eʃq' ij 'bèoimi, b...h dš moi æmpedoj eʃh' / tè ke tɛc' ènt>seie mɛchj koruqa...oloj “Ektwr./ Omšwn d' oʃ per æasin èristÁej Panacaiim/ oUd' o%o profronšwj mšmaq' “Ektoroj ènt...on ʳmq. (I 7, 160) – О, якщо би мені стати знову молодим, щоб сила незворушною була, швидко б його

(противника) зустрів у бою шоломосайний Гектор. Ніхто ж з вас, які є найкращими зі всіх ахейців, не відваживсь охоче вийти назустріч Гектору;

2) усічена основа прикметника + суфікс – (h)ti (3 лексеми), –i (1 лексема):

#najmwn → #naimwtj – без пролиття крові, #novt'4to~ → #nouthtj – без рани, #n9üsto~ → #nwüstj – непередбачено, несподівано, trjstoico~ → tristoicj – трьома рядами.

Дібравшись до фракійського стану, Одиссей та Діомед побачили таку картину: o%o d' eádon kamɛʃj ɛdhkÒtej, æntea dš sfin/ kal' par' aUto<si cqon^ kšklito eá kat' kÒsmon/ tristoic... par' dš sfin ʃkɛstj d...zugej ʃppoi. (I 10, 473) – вони (фракійці) спали, звалені втому, гарна зброя ж їх – поруч (лежала), на землі складена ними в доброму порядку трьома рядами; біля кожного з них пара запряжених коней;

3) адвербіальні лексеми, які вважають застиглими формами прикметника середнього роду в номінативі чи аккузативі однини або множини [12, с.69] (25 лексем): #gcjmolo~ → #gcjmolon – близько, #d³/4n3~ → #d³/4nɛ, #d³/4n3n – сильно, голосно, jmpedo~ → jmpedon – непохитно, безупинно, твердо, #t1lesto~ → #t1lesta, #t1leston – без користі, даремно, jkraglo~ → jkragla, jkraglon – жахливо, страшно, незвичайно, бnd1xio~ → бnd1xia – направо та ін.

З такими словами звернулась до батька обурена богиня Афінa, скаржачись на Афродіту: Zeà pɛter Á ɛ t... moi kecolèseai Ótti ken eʃpw/ Á mɛla d> tina KÚprij 'Acaiɛdwn ènie<sa/ Trwsʳn ɛma spšsqai, toYj nân ækpagla f...lhse, (I 5, 423) – Зевсе, батьку, чи ти на мене не розгніваєшся через те, що я скажу: знову когось з ахейок Кінпріда спонукала разом з троянцями виступати, їх тепер страшно полюбила.

Як бачимо, є випадки, коли один твірний прикметник утворює прислівники одного словотвірного типу з різними закінченнями на зразок паралельних форм аккузатива однини і множини: #t1lesta і #t1leston; jkragla, jkraglon; #d³/4nɛ, #d³/4n3n та чотири випадки утворення похідних від одного й того ж прикметника, які належать до різних словотвірних типів: jkraglo~ → jkragla, jkraglon /bcp=glw~, #d³/4n3~ → #d³/4nɛ, #d³/4n3n/#d³/4n^~, #sf'4l/~ → #sf'4l1~/#sf'4l1w~, #trek/~ → #trek1~/#trek1w~.

Найменш численною, за нашими підрахунками, виявилась група деад'єктивів вербальної зони (14 лексем).

За словотвірним значенням відприкметникові дієслова поділяються на дві групи: „наді-

ляти ознакою” та „набувати ознаку”. Перше значення в поемах Гомера реалізується слабко, воно представлене всього трьома дієсловами. Словотвірними формантами гомерівських відприкметникових дієслів є суфікси *-i-*, *-e-*, *-o-* [11, с.529], які в сполученні з основами прикметників утворюють закінчення *-ew*, *-ow* та ін. Об’єднавши похідні дієслова за спільними ознаками, ми виділили такі словотвірні типи:

1) дієслова зі значенням „набувати ознаку” із закінченням *-ew* (10 лексем): *Ápisto~* → *#pist1w* – не вірити, не довіряти; *#fr¹/d/~* → *#fr¹/d1w* – шаленіти, божеволіти; *ʃm3frwn* → *ʃmofron1w* – погоджуватися; *pontop3ro~* → *pontopor1w* – плисти по морю; *c¹/4ljfrwn* → *c¹/4lifron1w* – бути легковажним, нерозсудливим.

Перед двобоєм Гектор намагався домовитися з Ахіллом, щоб тіло переможеного було повернене його народу. Та Ахілл не мав наміру давати ніяких обіцянок: *TŌn d' Ἕ' Ὀπόδρα „dēn prossīh pŌdaj çkŸj' AcilleŸj' / “Ektor m» moi Ḥaste sunhmosŸnaj çgŌreue* (I 22, 261) – глянувши на нього з-під лоба, промовив швидконогий Ахілл: „Гекторе, ти мене угодами не зли” – сказав...;

2) дієслово зі значенням „набувати ознаку” з формантом *-ainw* (1 лексема): *dusmen/~* → *dusmenajnw* – почувати ворожечу;

3) дієслово зі значенням „наділяти ознакою” з формантом *-ainw* (1 лексема): *e^ofrwn* → *e8frajnw* – радувати, звеселяти.

Прибравши вигляду Ментора, намовила Афіна Телемаха вирушити в Пілос, щоб дізнатися хоч щось про батька. Та один з женихів, Антіной, насміхаючись із намірів юнака, запропонував йому не перейматися дурницями і приєднатися до їх святкового обіду, проте:

tŌn d' aā Thlšmacoj pepnumšnoj çnt...on hŸda / "Ant...no', oŸ pwj çestin Ōperfiçloisi meq' Ōm<n/ da...nusqa... t' çkšonta ka[^] eŸfra...nesqai xhlon. (O 2, 311) – в свою чергу розсудливий Телемах йому у відповідь промовив: „Антіною, ніяким чином мені не годиться проти волі мовчки святкувати серед вас, нахабних, і веселитися безтурботно...”;

2. дієслова зі значенням „наділяти ознакою” із закінченням *-ow* (2 лексеми): *Áusto~* → *#üst3w* – робити невидимим, знищувати; *#menhn3~* → *#menhn3w* – робити безсилим.

Читаємо в „Одісеї” частину розповіді Еврілоха про долю супутників, які попали під чари Кіркеї: *of d' çm' çüstèqhsan çollšej, oŸdš tij aŸtīn/ ^mxefçnh: dhrŌn d□ kaçmnoj ^mskop...azon*. (O 10, 260) – вони всі разом зникли, і жоден з них не з’явився; довго я їх, сидячи, виглядав.

Проаналізувавши складні прикметники, які

послужили базою для утворення дериватів у поемах Гомера, доходимо таких висновків. Прикметники за своєю природою володіють широким дериваційним потенціалом. Типова словотвірна парадигма прикметника складається з чотирьох частиномовних зон, однак, жоден з проаналізованих нами складних ад’єктивів не реалізував повністю свій дериваційний потенціал, що виявилось в утворенні неповних словотвірних парадигм. Досліджуючи деад’єктиви всіх частиномовних зон, ми виявили, що найбільшою кількістю лексем характеризується адвербіальна зона, меншою – субстантивна, найменшою – вербальна зона.

Відмітною особливістю прикметників мови гомерівського епосу є те, що вони мотивують семантику похідних. Таким чином, семантичний взаємозв’язок мотивуючих прикметників та похідних характеризується тим, що семантика від’єктивів здебільшого формується на основі одного-двох (переважно основних), рідше – кількох значень прикметника. Винятками є кілька деад’єктивних прислівників, в яких спостерігається зміна значення вихідних композитів.

Література

1. Бакина М.А. Имена прилагательные как производящие основы современного словообразования / М.А. Бакина // Развитие словообразования современного русского языка / под ред. Е.А. Земской и Д.Н. Шмелева / АН СССР; Ин-т русского языка. – М. : Наука, 1966. – С. 55–73.
2. Вихованець І.Р. Частини мови в семантико-граматичному аспекті / І.Р. Вихованець // АН УРСР; Ін-т мовознавства ім. О.О. Потебні. – К. : Наук. думка, 1988. – 256 с.
3. Горпинич В.О. Семантичний взаємозв’язок мотивованого і мотивуючого в процесі словотворення / В.О. Горпинич // Словотвірна семантика східнослов’янських мов. – К. : Наук. думка, 1983. – С. 46–56.
4. Горпинич В.О. Сучасна українська літературна мова. Морфеміка. Словотвір. Морфонологія : навч. посіб. / В.О. Горпинич. – К. : Вища шк., 1999. – 207 с.
5. Грещук В.В. Словотворчий потенціал прикметників на позначення внутрішніх якостей людини / В.В. Грещук // Мовознавство. – 1992. – №3. – С. 8–15.
6. Грещук В.В. Український відприкметниковий словотвір / В.В. Грещук. – Івано-Франківськ : Плай, 1995. – 208 с.
7. Земская Е.А. О парадигматических отношениях в словообразовании / Е.А. Земская // Русский язык. Вопросы его истории и современного состояния. Виноградовские чтения I-VIII / АН СССР; Ин-т русского языка. – М. : Наука,

1978. – С. 63–77.
8. Ковалик І.І. Питання іменникового словотвору в східнослов'янських мовах у порівнянні з іншими слов'янськими мовами (До IV Міжнародного з'їзду славістів) / І.І.Ковалик. – Львів : Вид-во ЛУ, 1958. – Частина I. – 154 с.
9. Курилович Е. Очерки по лингвистике : сборник статей / Е. Курилович ; перев. с польск., фран., англ., нем. ; под общ. ред. В.А. Звагинцева. – М. : Иностран. лит., 1962. – 456 с.
10. Родніна Л.О. До питання про словотвірні значення відад'єктивних іменників у сучасній українській мові / Л.О. Родніна // Словотвірна семантика східнослов'янських мов. – К. : Наук. думка, 1983. – С. 56–66.
11. Славятинская М. Н. Учебник древнегреческого языка / М.Н. Славятинская. – изд. 2-е, испр. и доп. – М. : Филоматис, 2003. – 620 с.
12. Соболевский С.И. Древне-греческий язык : учебник для высших учебных заведений / С.И. Соболевский. – М. : Иностран. лит., 1948. – 614 с.
13. Циганенко Г.П. Словотвірне значення як категорія дериватології / Г.П. Циганенко // Словотвірна семантика східнослов'янських мов. – К. : Наук. думка, 1983. – 202 с.
14. Abbot E. Primer of Greek Grammar. Accidence and Syntax // Evelyn Abbot, E.D. Mansfield. – London : Rivingtons, 1959. – 53 p.

The ability of composite adjectives to form syntactical derivatives in the Homer's epos is analysed in the article. Word building paradigms of composites and deadjective formations of different part of speech zones are examined. The investigation showed that a wide derivative potential is not peculiar to the composite adjectives in contrast to simple adjectives. None of the composites has the word building paradigm with four zones. Adverbial zone is characterized by the biggest quantity of deadjectives.

Key words: derivation, potential, derivative, paradigm, a word building zone.

Анализируется способность сложных прилагательных гомеровского эпоса создавать синтаксические дериваты. Рассматриваются словообразовательные парадигмы композитов и деадъективные образования разных зон частей речи. Исследование показало, что сложным прилагательным, в отличие от простых, не свойственный широкий деривационный потенциал. Ни один композит не характеризуется четырёхзонной словообразовательной парадигмой. Самым большим количеством деадъективов отличается адвербиальная зона.

Ключевые слова: деривация, потенциал, дериват, парадигма, словообразовательная зона.